

ORIS STAREJŠE ZGODOVINE NASELJA ŠKALE

Že naslov opozarja, da na tem mestu, tako zaradi omejenega prostora, še bolj pa zaradi zelo omejenega časa, ki ga je avtor imel na voljo, ne bo predstavljen pregled zgodovine Škal, temveč le njen bežen oris. Preteklost Škal je izredno bogata, saj je bilo področje Škal naseljeno že v času Rimljanov, po končanem obdobju preseljevanja ljudstev pa so Škale sploh prvi kraj v Šaleški dolini, ki se pojavi v zgodovinskih virih. Skozi celotno obdobje srednjega veka so bile Škale središče Šaleške doline in so opravljale pomembne naloge tudi širše v savinjski krajini. Tako bogata zgodovinska preteklost naravnost kliče po sistematični obdelavi in objavi, saj je nova doba v Šaleški dolini najhujše prizadela ravno Škale in kraj dobesedno izbrisala. Gotovo pa je, da je tudi zelo močna zgodovinska zavest Škalčanov pripomogla, da so zmogli toliko notranje energije in zgradili novo središče in s tem zagotovili, da ime Škale ne bo izginilo iz zgodovinskega spomina, kot se to počasi dogaja z Družmirjem in iz drugačnih razlogov s Pesjem, katerega ime najdemo zapisano samo še na železniški postaji.

čas pred prihodom Slovanov v naše kraje

Kot rečeno lahko domnevamo da so področje Škal naselili v rimskem času. Čeprav je članek prof. Jožeta Hudalesa, ki se ukvarja s tem vprašanjem, izšel že v drugi šte-

vilki Šaleških razgledov, (1) pa moramo na tem mestu opozoriti na nekatere podatke, ki so še posebej zanimivi ravno za Škale. Že leta 1954 je arheolog Jaro Šašel (2) postavil domnevo, da je rimska poštna postaja Upellae, ki jo najdemo zarisano na enem od najstarejših ohranjenih rimskih zemljevidov iz 3. stoletja našega štetja, Tabulla Peutingeriana, na cesti, ki je povezovala Celeo in Virunum na Gosposvetskem polju, Stara vas pri Velenju. Ta domneva temelji predvsem na ledinskih imenih, na najdbah rimskega kamenja, ki so ga našli na starovaških njivah in travnikih v prejšnjem stoletju (3) in na poteku starih trgovskih poti, ki so v srednjem veku in še kasneje povezovala Savinjsko dolino s Koroško. Med temi potmi posebno pozornost pritegne tista, ki teče iz Velenja in Stare vasi na Stari trg pri Slovenj Gradcu skozi Škale, mimo Brezovška (pri žagi) in kapele, na Plešivec, čez Metulov hrib pri Graški gori in Valanta, sv. Heleno, Šmiklavž in se nekje v Dovžah obrne proti Slovenj Gradcu. Po tej teoriji bi naj torej skozi središče Škal vodila stara in zelo pomembna rimska pot.

Vsekakor so bili dokazi, ki jih je navedel dr. Šašel toliko verodostojni, da je bila teza, da je iskati Upellae na področju Stare vasi, sprejeta kot verjetna. Zdi pa se, da je verjetneje iskati staro rimsko cesto na nekoliko vzhodnejši poti, ki je tudi povezovala Šaleško in Mislinjsko dolino. To je pot, ki je šla od cerkve sv. Martina pri Šaleku preko Konovega in Šentbrica na Škalske Cirkovce in od tam čez Metulov hrib v Mislinjsko dolino. Ta pot ima namreč dve prednosti pred zgoraj opisano. Je mnogo bolj direktna in logično je domnevati, da so se Rimljani pri trasiranju izognili ovinku čez Škale in Plešivec. Domnevati namreč smemo, da je rimska pot pripeljala iz Celeje preko Dobrne in Vinske gore. Drugi razlog, ki nas navaja na ta sklep, pa je ta, da je naša pot imela tudi v kasnejši dobi večji pomen in je bila pravzaprav glavna povezava s Koroško, vse dokler niso prebili ceste skozi Hudo Luknjo v začetku 19. stoletja. Vemo pa, da so ceste, kjer se je le dalo vodili po isti trasi kot so potekale že rimske. O pomenu ceste čez Šent-

bric in Škalske Cirkovce pa nenazadnje priča tudi stara zidana (!) cestna škarpa, ki so jo našli med Šentbricem in Škalskimi Cirkovci ob zadnji rekonstrukciji ceste (4). Naj bo kakorkoli, kot dejstvo je izpričano, da je Šaleška dolina, in s tem tudi Škale, igrala že v rimski dobi pomembno vlogo.

doba preseljevanja ljudstev in zgodnji fevdalizem

V zgodovini Škal pa je seveda eden največjih preobratov, tako kot končno za slovenske kraje nasploh, čas preseljevanja ljudstev. Ker je to obdobje, ki je rušilo stare, obstoječe civilizacijske dobrine, nove pa šele začelo ustvarjati, je to seveda tudi čas, ko je ohranjenih najmanj materialnih ostankov oziroma pisnih virov. Za celoten slovenski prostor je značilno, da so najdbe iz tega obdobja zgolj fragmentarne, pa vendarle se slika tega obdobja počasi začneja luščiti iz teme in kristalizirati.

Za prehodno obdobje so značilne tako imenovane višinske utrdbe, ki so jih postavljali staroselci in se v nje umikali ob prodoru selečih se barbarskih plemen. Ostankov takšne utrdbe v naših krajih zaenkrat še nismo našli. Najbližja višinska utrdba je Hrenova, na Velikem vrhu, jugozahodno od Strmeca. Pa tudi za to utrdbo kaže, da je bila le redko ali pa vsaj za kratek čas obiskovana. (5)

V Šaleški dolini pa nas na možnost obstoja tovrstne utrdbe opozarja le vrh Gradišče nad Pesjim. Domnevamo tudi, da je tam stal stari grad Lilienberg. Ime griča Gradišče, pa tudi lega nas navajata na misel, da je stala na tem mestu ali utrdba, o katerih smo govorili zgoraj, ali pa nekoliko mlajše, že slovansko gradišče. Te domneve pa bodo lahko dokazala ali ovrgla le arheološka izkopavanja, ki jih na tem mestu še ni bilo.

Izsek iz zemljevida »Illiricum«, ki ga je napravil leta 1572 Janos Sambucus, dvorni svetnik, zgodovinar in zdravnik, in na katerem je označil tudi grad Turn v Škalah.

Sicer pa za dobo zgodnjega srednjega veka v Šaleški dolini, to je za čas po preseljevanju narodov do navala Madžarov v 9. in 10. stoletju, nimamo nobenih podatkov. Šaleška dolina je bila v tem času v sklopu Savinjske marke. To marko imenujejo tudi Slovenska marka, srečamo pa jo omenjeno v virih od 29. 9. 895 kot *Marchia iuxta Souam* (6). Savinjska marka je bila zelo velika. Segala je na severu preko Paškega Kozjaka v Šaleško dolino, vzhodneje od tod preko Stenice do Konjiške gore, Boča in Donačke gore, na jugu preko Save do Krke in Suhe Krajine. Na zahodu je segala do Savinjskih alp in na vzhodu do Sotle. Ob Savi se vanjo kot klin zajeda Kranjska marka do slemena med Zagorjem in Trbovljami. (7) Od leta 811 pa je bila cerkvena oblast med oglejskim patriarhom in Salzburško nadškofijo razdeljena tako, da je meja potekala po Dravi. Južno od Drave je segal vpliv Ogleja, pod njega je tako spadala tudi Šaleška dolina. Tekmovanje med Oglejem in Salzburgom je moralo biti tako silovito, da je Karel Veliki v svojem odloku potegnil mejo po »sredi« politične tvorbe (Karantanije). Sicer je veljalo načelo, naj cerkvene pravice

v eni deželi izvaja ena sama metropolija. Gotovo je, da so že kmalu nastale prve cerkve tudi v Oglejskem delu Karantanije, saj jih v odloku iz 811 leta omenja že Karel Veliki, vendar se zaenkrat še ne da določiti, katere bi to bile. Velja pa splošna ugotovitev, da je Oglej slabše skrbel za pokristjanjevanje svojega področja kot Salzburg za svoj del severno od Drave. Skoraj povsem gotovo je, da v tem obdobju (od 811 do napada Madžarov sredi 9. stoletja) v Šaleški dolini ni bilo nobene cerkve. Predpostavljati smemo kvečjemu malo leseno krstilnico.

V tem obdobju so nastajale predvsem misijonske postaje, ki so imele za nalogo razširjanje krščanstva. Obstoj takšnih misijonskih postaj v bližini Šaleške doline domnevamo v Šempetru v Savinjski dolini, Sv. Martinu pri Slovenj Gradcu in morda tudi cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah. (8) Na osnovi teh prvih misijonov se je razvila prva pražupnijska ureditev. Prvotne pražupnije so bile izredno obsežne ter so se v svojih mejah pogosto ujemale z mejami starih kolonizacijskih, gospodarskih in političnih ter upravnih okolišev. Sedeži župnij niso postali le cerkveno upravna središča, ampak pogosto tudi upravna središča. Obsežne pražupnije se po svojem številu v srednjem veku niso kaj prida povečale, pač pa so se sčasoma pri podružnicah, ki so bile pogosto od župnijskega središča oddaljene tudi po več ur, naselili duhovniki, ki so v imenu župnika opravljali župnijske funkcije. Postojanke, ki so dobile svoje stalne vikarje, so se nato osamosvojile in postale samostojne župnije. (9)

V tem predmadžarskem času v Šaleški dolini samostojna cerkev verjetno še ni obstajala, temveč je bila dolina verjetno pod cerkveno jurisdikcijo ali cerkve v Šempetru v Savinjski dolini ali (manj verjetno) Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Ravno tako iz tega obdobja nimamo nobenih poročil ali drugih kazalcev, ki bi govorili za obstoj dvorca v Šaleški dolini. Kljub temu pa nam kontinuiteta naselitve, ki se, kot je bilo zgoraj zapisano vleče od časov Rimljanov,

dovoljuje sklepanje, da je že v predmadžarskem času moralo obstajati neko središče kolonizacije v Šaleški dolini, saj se takoj po porazu Madžarov leta 955 pojavijo Škale kot sedež pražupnije za Šaleško dolino. Ravno to dejstvo dokazuje, da so Škale opravljale vlogo kolonizacijskega središča že v predmadžarskem času, vprašanje pa je v kakšni obliki so Škale izvrševale to svojo domnevno vlogo.

razvoj cerkvene mreže in fevdalnih odnosov v pomadžarskem času

Po porazu Madžarov je ponovno oživela Savinjska marka, ki je postala pomembna obramba pred možnimi novimi navali z vzhoda. Takoj se je začela ponovno obnavljati župnijska organizacija, ki je temeljila na stari karolinški tradiciji. Prve so se verjetno obnovile stare prafare; v bližini Šaleške doline sta to župnija sv. Petra v Savinjski dolini in župnija sv. Martina na Ponikvi. Zaradi prevelikega obsega teh karolinških pražupnij pa so se iz lastninskih cerkvâ (cerkva, ki so jih postavili fevdalci na svojem ozemlju in so bile pod njihovo jurisdikcijo) razvile nove pražupnije; v Braslovčah (ta je mogoče še karolinškega izvora) in med njimi tudi pražupnija v Skalah, ki je morda nastala iz lastninske cerkve že v 10. stoletju. (10) Meja novo ustanovljene škalske pražupnije je verjetno še stara karolinška meja med pražupnijama sv. Peter v Savinjski dolini in Šmartno pri Slovenj Gradcu. Za nastanek škalske prafare v 10. stoletju govori tudi poročilo škalskega dekana Janeza Barba iz 22. julija 1808, kjer je zapisal, da je v 10. stoletju takratni lastnik posestva »Na stopnicah« (»Auf der Stiegen«), ki se je pokatoličnil in umrl brez naslednikov zapustil zemljo, gozd in nekaj podložnikov za ustanovitev fare. (11) Žal Barbo ne zapiše, kje je dobil te podatke, saj bi bili za poznavanje najstarejše zgodovine Šaleške doline zelo pomembni, kajti v njih se ne omenja le cerkev, temveč tudi

dvor v Škalah, ki naj bi bil še starejši. Poleg tega bi iz omembe podložnikov izhajalo, da so bili fevdalni odnosi v 10. stoletju v Šaleški dolini že razviti.

V čas konec 10. ali začetek 11. stoletja pa cerkev v Škalah postavlja tudi njen patrocinij, torej posvetitev sv. Juriju. Patrocinij sv. Jurija spada med starejše, vendar je značilnejši za fevdalne kot cerkvene kroge. (12) Tudi to dejstvo potrjuje domnevo, da je bila cerkev v Škalah prvotno lastniška. Zanimivo je na tem mestu omeniti še to, da se je pri nas uveljavilo čaščenje sv. Jurija pod vplivom s severa došlih grofovskih rodbin in da ni imel tolikšne veljave v Ogleju kot na severu.

Od starejših patrocinijev, zanimivih za Šaleško dolino naj omenim še patrocinija sv. Martina in sv. Mihaela. Cerkvi sv. Mihaela v Šoštanju in sv. Martina v Šaleku sodita med najstarejše cerkve v Šaleški dolini, saj se kot vikariatni pojavita že leta 1261. Posebej zanimiv pa je patrocinij sv. Janeza Krstnika, kateremu so bile posvečene krstne kapele. Te so prvotno postavljali v bližini župnih cerkva, običajno ob tekoči vodi, kasneje, ko se je farni okoliš že razširil, pa so jih radi postavljali na mejo farnega ozemlja. Iz teh krstnih kapel so se kasneje običajno razvile samostojne župne cerkve. V Šaleški dolini oziroma njeni neposredni okolici imamo kar tri cerkve posvečene sv. Janezu Krstniku; in sicer cerkev v Vinski gori, cerkev v Gorenju in v Letušu. Lega teh cerkva nam lepo prikazuje tudi mejo med starimi prafarami Škale, Braslovče in Mozirje. (Naj na tem mestu opozorim, da Šmartno ob Paki ni spadalo pod škalsko pražupnijo in da ga zato v tem pregledu spuščam, saj je bila njegova zgodovinska pot nekoliko drugačna). Cerkev v Vinski gori oziroma, če jo imenujemo s starim in lepšim imenom, Šentjanž na Peči, je verjetno nastala iz stare škalske krstne kapele, ki pa se že leta 1261 omenja kot vikariatna. Jože Curk pa je opozoril tudi na drugo možnost posvetitve cerkve. (13) Domneva, da cerkev ni nastala kot krstna cerkev, temveč kot »navadna«
podružnica, posveče-

na sv. Janezu Krstniku, zaščitniku gozdov ter življenja v ali ob njih. Pri naši cerkvi sv. Janeza na Peči sta možni obe varianti in, če ne bo prišlo do srečne najdbe vira, ki bi to dilemo razrešil, bomo morali obe možnosti tretirati kot enakovredni. Položaj cerkve, na samem robu ozemlja škalske pražupnije, pa nas vendarle nagiba k mnenju, da je cerkev Na Peči nastala kot krstna kapela.

Sicer pa so bili največji fevdalci na področju Savinjske marke grofje Selški, ki so postali tudi upravitelji Savinjske marke. Viljem I., mož Heme, ustanoviteljice cerkve in kasneje škofije v Krki in njun sin Viljem II. sta svoja posestva zelo razširila. Po smrti Viljema II., ki ga je leta 1036 ubil Eppensteinec Adalberon, je vsa ta posestva podedovala Hema. Darovala je obsežna posestva leta 1043 ustanovljenemu ženskemu samostanu v Krki. Med ostalim je tako krška škofija dobila tudi posestva v Šaleški dolini, grad Šalek, grad Ekenštajn in tudi večje število posestev na območju Škal, saj se še v 15. stoletju pojavlja veliko število kmetij v okolici Škal, ki so morala oddajati dajatve Krški škofiji. (14)

Leta 1154 je bila župnija v Škalah dodeljena (inkorporirana) samostanu avguštincev v Dobrli vesi. (15) (Pravzaprav bi morali govoriti o kolegijatnem kapitelju, ki je bil ustanovljen med leti 1149 in 1154 (16) . Inkorporacije imenuje J. Richter v citiranem delu »eden izmed nezdravih pojavov...« (17) . Utelešenje je obstajalo v tem, da je bila dodeljena s posebnim odlokom cerkvene in večkrat tudi civilne oblasti kaki cerkveni ustanovi (npr. samostanu), donosna župnija v hasnovanje ali tudi v popolno upravo. Inkorporacija je lahko popolna, ko ustanova, kateri je župnija dodeljena dobi vse dohodke neke župnije, ali nepopolne, ko dobi dogovorjeni del dohodka. Pri inkorporaciji škalske župnije samostanu v Dobrli vesi imamo opravka le z nepopolno inkorporacijo, saj je oglejski patriarh Peregrin podaril samostanu le del desetine, patronat nad škalsko župnijo pa je še naprej obdržal patriarh.

Zanimivo je, da se v Škalah grad omenja relativno pozno, saj prvo omembo samega gradu srečamo šele leta 1251, ko so omenja Engelbertus de Turri, oziroma na drugem mestu Engelbreht von dem Turen. (18) Prav gotovo pa lahko domnevamo, da je poleg pražupnije obstajal tako imenovan oficij ali dvorec, ki je bil sedež upravne enote. (19) Gotovo je, da v 10. in 11. stoletju v Šaleški dolini ni bilo veliko gradov, saj se je velika fevdalna posest začela drobiti šele v 12. stoletju po smrti Heme. Ne glede na to pa so ravno Škale tisti kraj, kjer lahko z največjo gotovostjo domnevamo, da je dvorec obstajal že v starejši dobi.

Grad Turn iz topografije Štajerske, ki jo je izdal leta 1681 G. M. Vischer

Verjetno najpomembnejši dogodek, ki je obeležil nadaljnjo usodo Škal, je že omenjena inkorporacija škalske fare gornjegrajskemu samostanu. Samostan v Gorenjem gradu je namreč ob svojem nastanku dobil precejšnje število župnij in je lahko razpolagal z njihovim dohodkom. Med njimi je bila tudi pilštanjska župnija, ki pa je bila samostanu zelo od rok. To je navedlo samostance, da so pilštanjsko župnijo zamenjali s škalskim župnikom Ortolfom. Ortolf

je dobil v upravljanje pilštanjsko župnijo, škalska pa je pripadla Gornjemu gradu. Pri tej zamenjavi ostaja marsikatero vprašanje še nerešeno. Predvsem je nejasno razmerje med škalskim župnikom, patriarhom in samostanom v Dobrli vesi, saj je lahko župnik očitno zelo samostojno razpolagal z župnijo. To zamenjavo je naknadno odobril tudi patriarh Gregor, 5. junija 1261. Točen odgovor na zastavljena vprašanja nam bo morda dal natančen pregled obstoječih arhivov. Ostaja pa dejstvo, da je po priključitvi škalske župnije gornjegrajskemu samostanu le ta delila s samostanom usodo do njegovega propada v 15. stoletju in bila potem skupaj z vso bivšo samostansko posestvijo dodeljena novo ustanovljeni ljubljanski škofiji.

Že od samega začetka so imele Škale v okviru samostanske posesti poseben položaj. Že iz leta 1275 namreč poznamo dokument, ki nam govori, da je bil v Škalah špital gornjegrajskega samostana. (20) Samostani, ki so sledili Reguli sv. Benedikta, so poznali dve vrsti špitalov: za menihe (infirmarium) in za laike (hospitium, hospitale pauperum) (21). V Škalah je obstajal infirmarij, torej špital za menihe (I. Orožen ga v citiranem delu prevaja z »die geistliche Krankenpflege«). Kaže, da so si gornjegrajski menihi uredili v Škalah neke vrste zdravilišče za bolne sobrate, ki bi ga morda lahko primerjali s toplicami in ga lahko postavili v zvezo z izvirom tople vode, ki je bil v Škalah pri Zelcerju, in je izginil šele, ko so se začela tla vdirati. Leta 1275 pa, ko datira omenjena listina, je Otto Turnski, torej lastnik škalskega gradu, dal samostanu kmetijo v kraju z imenom Trezau (ali je to mogoče Brezova?) v zameno za od gornjegrajskega opata Johanesa pisno obljubo, da ne bodo v bodoče diakoni in subdiakoni več opravljali bolniške nege, razen v nujnih primerih. (»... nisi summa necessitate cogente...«) (22). Iz tega izpelje Jože Mlinarič v omenjenem delu sklep, da očitno niso želeli, da bi samostanci prihajali preveč v stik s svetom (23), vendar se zdi, da je Otta Turnskega vodila bolj želja po tem, da bi škalski župnik in župnija bila bolj namenjena prvotnemu

namenu, torej dušno pastirskemu delu in da je bila teža dejavnosti naenkrat preveč usmerjena v karitativno in manj v dušnopastirsko delo.

Sicer pa se je prvi škalski župnik, ki ga poznamo po imenu Friderik pojavil leta 1173 kot priča v menjalni listini. Ne poznamo pa župnikov med leti 1261 in 1288, torej v prvih letih po vtelovljenju škalske župnije Gornjemu gradu, kar pa seveda ne pomeni, da jih tudi v resnici ni bilo.

S tem pa še ni konec težav za škalsko faro v 13. stoletju. V tem času je moralo priti do večjih preprirov med Turni, lastniki gradu Turn v Škalah in nosilci advokatnih pravic nad cerkvijo, in samostanom zaradi škalske župnije. v teh prepirih so se morali ukloniti Turnski, saj sta leta 1288 sinova Gundacherja Turnskega, Hartnid in Gundacher odstopila pravico odvetništva gornjegrajskemu samostanu (24), da bi tako poravnala veliko škodo, ki je bila povzročena samostanu in škalski cerkvi na ljudeh, imetju in posestvih. Gundakerjev sin Engelschalk je to daritev leta 1291 potrdil in se s tem oddolžil opatu Otu za denarno pomoč, ki mu jo je opat nudil. V neki listini, ki je ta vir ne pojasnjuje, je bil namreč njegov grad zavzet in verjetno oplenjen ter se je vitez znašel v hudi stiski. Do dokončne poravnave pa je prišlo med samostanom in turnskimi šele dve leti kasneje, ko so v Gornjem gradu sklenili pred Marijinim oltarjem poravnavo zastran prejšnjih dolgov in vojska. Samostan je Turnskim odpustil povzročeno škodo ter jih sprejel v svojo bratovščino, ta pa jim je odstopil del svojih posesti v Zavodnjah. (25) To je tudi prva omemba Zavodenj, ki se v tej listini omenjajo kot Sawode, tri leta kasneje pa kot Saboden in se v njih našteva tudi pet hub. (26)

Posledica zgoraj omenjenih dogodkov, ki jim je gotovo predhodila velika katastrofa, je bila, da sta leta 1296 prodala Gundaker in njegova žena Doroteja grofom Vavbrškim, ki so bili od leta 1286 dalje gornjegrajski advokati,

svoj delež gradu, ki je bil že do tega časa le delno njun, delno pa zajem vovbrških grofov in oglejskega patriarha. (27) Vovbrški so verjetno kmalu pridobili še drugo polovico gradu in, ko so leta 1322 izumrli, je postal Turn kot dediščina last Žovneških. Zanimivo pa je, da so se Turnski, ki so na gradu prebivali še naprej kot vazali, še dolgo imeli za osebno svobodne in so šele 25. februarja 1358 na sodni obravnavi s Celjskimi v Žalcu priznali, da je njihova »hiša s telesom« pripadala Žovneškim. Da je bilo to za obe strani zelo pomembno vprašanje kaže nenazadnje tudi dejstvo, da je procesu predsedoval Oto Lihtenštajnski in da so na njem sodelovali tudi gospodje in vitezi iz Štajerske, Kranjske in Savinjske marke. (28) Leto kasneje pa izjavijo štirje bratje Turnski, da imajo od grofov Celjskih v zajmu »den ganzen Turm zum Turm im Schellachthale«. (29)

V tem obdobju se je seveda razširila tudi cerkvena mreža. Že ob vtelovljenju škalske župnije gornjegrajskemu samostanu beremo, da so na področju župnije obstajali vikariati v Šoštanju (sv. Mihael), Vinski gori (Šentjanž na Peči) in Šentilju. v tem času je cerkev sv. Martina pri Šaleku že izločena iz škalske župnije in je osamosvojena. To zgodnjo osamosvojitve cerkve pri Šaleku lahko z gotovostjo povežemo z dejavnostjo krške škofije v Šaleški dolini, o katerih posestvih smo že zgoraj pisali in ki je na ta način gotovo skušala doseči tudi cerkveno samostojnost na tem področju. Razvoj cerkvene mreže v Šaleški dolini pa še gotovo skriva mnoge uganke, čeprav je osnovna črta razvoja vidna. Na območju škalske prafare nastanejo verjetno v prvi polovici 13. stoletja vikariati v Šoštanju, Šaleku, Šentilju in na Vinski gori (na tem mestu še enkrat opozarjam na možnost starejše krstilnice, iz katere se kasneje razvije šentjanška cerkev). Tem cerkvam se že kmalu pridruži lastniška cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Šoštanju, ki v sebi skriva romansko jedro. Povsem odprto je vprašanje cerkve sv. Jakoba v Zabrdi, saj je očitno mnogo starejša, kot nam dovoljujejo o tem sklepati skromni arhivski viri, in

verjetno izhaja iz grajske kapele starega Limbarskega gradu. Sem spada še cerkev sv. Andreja v Šaleku, ki je sicer iz 16. stoletja, vendar je na tem mestu arhivsko izpričana že pred tem (omenja se leta 1444) in očitno ima prednico, verjetno grajsko kapelo, ki pa ji starost ni mogoče določiti.

Žal sta dve od najstarejših cerkva Šaleške doline za vedno izgubljeni in ni več mogoča stavbna analiza, ki bi gotovo privedla do sila zanimivih odkritij. Nekaj zaključnih podatkov pa nam vendarle omogočajo nekateri pisni viri in pa skromni romanski ostanki.

Romanske ostanke skriva v sebi cerkev sv. Mohorja v Šoštanju. Stavba je sicer poznobaročna, toda povsem iz osi postavljen zvonik na njeni vzhodni strani dokazuje, da je ostanek neke mnogo starejše stavbe. Pa tudi ta zvonik je naknaden, saj I. Orožen v že citiranem delu piše, da so leta 1579 pozidali zvonik nad starim kvadratnim prezbiterijem. (30) V vzhodni steni tega prezbiterija je še ohranjeno ozko okno s polkrožnim vrhom, da gre za nekdanji prezbiterij pa dokazujejo freske v njem, ki pokrivajo vse stene in obok in jih lahko datiramo v začetek 14. stoletja. (31)

Za romansko obdobje so poleg cerkva značilne tudi tako imenovane kostnice. Ker so jih v kasnejši dobi prenehali graditi, lahko skoraj vse kostnice datiramo v romansko obdobje. V Šaleški dolini ne najdemo nobene ohranjene kostnice, v arhivskih virih pa najdemo omenjene kostnice pri cerkvi v Šmartnem pri Šaleku, pri cerkvi sv. Mihaela v Šoštanju in Šentjanžu na Peči. Vse tri kostnice se omenjajo v 17. stoletju, ko jih je bilo že prepovedano uporabljati in so jih vizitacijske komisije ukazovale podirati. Nad te stare kostnice so običajno postavili pokopališke kapele, ki so izpričane pri vseh treh cerkvah. (32)

Poleg romanskih ostankov na cerkvenih zgradbah bi smeli domnevati, da gre za romansko osnovo tudi pri škalskem

Turnu. Ker pa vemo, da je bil grad verjetno v 13. stoletju porušen ob že omenjenih sporih z gornjegrajskim samostanom, je vprašanje, če so se še ohranili stari romanski temelji gradu. Že na tem mestu je potrebno poudariti, da stavbna zgodovina gradu še ni raziskana in da vendarle lahko pričakujemo, da je ohranjenih vsaj nekaj ostankov prejšnje stavbe. Grad je bil porušen ali poškodovan še dvakrat. Prvič leta 1439, ko so ga porušili v času bojev s Habsburžani sami Celjani, sicer njegovi lastniki in drugič v času kmečkega upora leta 1635, ko so grad zavzeli uporni kmetje in ga poškodovali. Sicer pa je grad dobil današnjo podobo šele konec 18. stoletja, ko so se na njem vršila velika dela, na starejše gradbene elemente pa naletimo le na zunanji, začetni strani stavbe, kjer sta ohranjeni gotski okenci s kamnitima okviroma in posnetimi robovi. (33)

kolonizacija

Temeljno vprašanje, na katero na tem mestu ne bo mogoče odgovoriti, ki pa je za poznavanje preteklosti Šaleške doline najpomembnejše, je vprašanje kolonizacije. Pri tem ne mislimo le na reševanje problema naseljenosti v ožjem pomenu te besede; to je, kateri kraji so bili naseljeni prvi, kateri drugi, čeprav je to primarno vprašanje. Gre tudi za vprašanje, kdo je bil kolonizator, kakšne narodnosti so bili kolonizatorji, kako se je prebivalstvo kasneje mešalo, kakšno je bilo razmerje med naseljencem in zemljiškim gospodom, kakšen je bil socialni ustroj v posameznih dobah, v kakšnem gospodarskem položaju je živel naseljenec, kakšne so bile upravne razmere itd. Vse to so temeljna vprašanja, ki zahtevajo ogromno arhivskega in terenskega dela, ter upoštevanje različnih vrst virov.

Najvažnejši vir za proučevanje kolonizacije so brez dvoma urbarji. Žal so za Šaleško dolino najstarejši ohranjeni urbarji šele iz konca 15. stoletja, ko poznamo urbarje posesti

Forhtenek, Ekenštajn, Katzenstein in Šoštanj, vse iz leta 1480. V poštrev pa prideta tudi fevdni knjigi krške škofije iz let med 1403 do 1469, ki ju hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu. Urbarje krške škofije pa je izdal še Wiessner leta 1951 v seriji »Österreichische urbare«. (34)

Za čas po letu 1500 je ohranjenih urbarjev več in bo proučevanje kolonizacije lahko popolnejše. Pri starejši kolonizaciji Šaleške doline si bomo morali pomagati tudi z ostalimi viri. To so katastrske mape, arheološki ostanki, izsledki etnoloških raziskovanj, pomembne podatke nam lahko nudi toponomastika, veda o imenih krajev, voda, gora, ter proučevanje imen in tudi priimkov, ki so sicer mlajšega izvora. Naj na tem mestu opozorim le na en priimek, ki se pojavi v Škalah in ki nam lahko pomaga ugotoviti, od kod so tudi prihajali kolonizatorji. To je priimek Krajnc. Škalčani poznajo vsaj dr. Josipa Krajnc, pravnika svetovnega slovesa, rojenega v Škalah.

Najstarejši urbar gospodstva Turn je ohranjen iz leta 1542. Ker smo na tem mestu omejeni s prostorom in časom bom le naštel turnske podložnike. Kljub temu, da detaljna analiza in vsaj primerjava z mlajšimi sezname ne bo opravljena, opozarjam na ledinska imena, ki se pojavljajo v 16. stoletju in se vlečejo vse do današnjega dne.

Leta 1542 je imelo gospodstvo Turn naslednje podložnike: Mihael na Drabecu, Stefan Kadrin, Blaž Kadrin, Martin Radman, Filip Skadlšek, Klemen Zimerman (tesar!), Blaž pri Tkaucu, Jurij Keitnik, Enci v Gabrkah, Enci Hofstatt (ob graščini), Primož ravno tam, Mihael, Juri na Prelazu, Juri v Lazišah, Gregor Malovršnik, Juri Pogačnik, Juri na »Wres« (Brezova?), Primož Geričnik, Gregor Kadrin, Urban »zu hanendorf« (Petelinjek), Florijan Naverh, Primož v Peneku (Penk?), Gregor Acman, Juri Pustinek, Jernej v Peneku, Simon Wolf (Volk) Gregor Radman, Jernej Podlomšek, Klement Skodelšek, Ahac Snider (krojač!), Pavel v »Leschena«, Lukas Slavenik, Peter v Podgorju, Boštjan

v Podgorju, Martinova vdova, Jernej Wolf (Volk), Filip Malovršnik, Jernej Steiner (kamnosek?), Andrej Skodelšek, Gregor Surša, Juri v Lazah, Tomaž Zimerman (tesar!), Jernej Meh, Luka »Vestz«, Jakob Meh, Matej Rožanc, Štefan Arnšek, Pankrac Kadrin, Jurij Meh, Andrej Maurer (zidar!), Janez Meh, Jurij iz Gaberk, Linhart Grebenšek, Pavel pri Tkaucu.

Gornino so dajali: Tomaž Helbelel, Ožbolt, Boštjan Perek, župnik pri sv. Mihaelu, Jurič na Gorici, Margarita Surše, Boštjan Skemic, Gašpar Ocepek, Matjaž Muglaub, Blaž Dobravnik, Matej Pleteršek, Gašper Camplek, Urban iz Družmirja, Tomaž »Meweuenekh« (Novi kot?), Nikolaj Walh, Krištof Valek, Ahac Supan (Župan?), Matej Vark, Jakob Meh, Gašpar Veteršek in iz vinograda cerkve sv. Mihaela. (35)

Iz skoraj istega časa, t.j. iz leta 1510, imamo ohranjen tudi urbar škalske cerkve. Zaradi zanimivosti objavljam nekaj odlomkov iz njega. Škalska cerkev je imela svoje podložnike:

»v Brezovi: Janže, Jakob Potecina, Urban Brglez, Jakopič, Jernej Encič, Mihelz; na »Platt«: Andrej, Marco, Gregor, in ena pušča pri »padtswuben«; Dobrova: Gašper, Andrej; na Glinah: ena opuščena huba, Primoš, tudi tam; Pleterje: Bernhard, Andre, Matej, Hafner; Pesje: Fortunat, Tomaž; na Lubeli: Tomaž Jan; v Starem Velenju (Stara vas): Gregor Kvartič, Lukas Sobrga; na Petelinjeku in v Tesni: sta dve opuščeni hubi in sta z jelko zaraščeni; Jurij na Vidmu, Ambrož Meh, Jurij Lesnajak, Skrubu v Hrastek (Hrastovec), Primož v kotu...« (36). Kot posebno zanimivost pa navaja ta urbar tudi topilnico železa (!) (Eissenhuettl), ki je bila v okviru cerkvenega posestva. Ali lahko postavimo omenjeno topilnico železa v zvezo z eksploatacijo železove rude v Škalah v prvi polovici 19. stoletja je na sedanji stopnji vedenja še povsem odprto vprašanje.

Cerkev sv. Jurija v Škalah okoli leta 1830. Litografska podoba iz serije imenovane »Stara Kaiserjeva suita«

Vsi ti podatki pa nam sami po sebi ne povedo dosti. Šele s primerjavami s podatki, dobljenimi v drugih virih, si bomo lahko ustvarili sliko kolonizacije Škal in okolice. K današnjemu preletu skozi ledinska in krajevna imena, ki se v Škalah oziroma njihovi okolici pojavljajo, naj dodam le še nekatere podatke o tem, kdaj se ledinska imena v virih prvič pojavijo.

Zaselek Hrastovec najdemo verjetno pod imenom Aychperch omenjen prvič 12. 11. 1305.

Brezovo se pojavi leta 1444 pod imenom Pirkch, ko se v celjski fevdni knjigi omenjajo štiri kmetije in grajska pristava v Brezovem.

Mnogo starejša je omemba Škalskih Cirkovc, ki se prvič omenjajo v zvezi s prepirom med Turnskimi in gornjegrajskim samostanom že leta 1287 kot Zirkowitz, leta 1403/04 pa se prvič pojavi tudi cerkev sv. Ožbolta.

Čepelnik, ledinsko ime v katastrski občini Škale, se pod imenom Saeplach omenja 15. 12. 1329. To ledinsko ime nam je iskati na meji med škalsko in šmartinsko faro.

Preseneča nas, da se relativno pozno pojavi ime Vodemla, ki jo najdemo omenjeno šele leta 1424.

Povsem nelocirano pa je ime »Duol« (tudi »Duell«) pri gradu Turn, ki ga najdemo v listini iz leta 1334.

Iz petnajstega stoletja je tudi prva omemba Goričana, ki se pojavlja kot Goriczen ali pa z nemškim imeňom Puhel (tudi Puhil).

V krški fevdni knjigi iz petnajstega stoletja, ko so se ohranili tudi prvi večji popisi naših krajev, je tudi omenjeno ime Jevšnik, »zu Edla«.

Laziše najdemo omenjene v celjski fevdni knjigi med leti 1457 – 1461, v letu 1436 pa prvič srečamo v istem viru omenjen hrib Ljubela ter ledinsko ime Ločan.

Pesje, vas, ki je dolgo spadala pod Škale, je že zelo stara, saj se omenja že v 13. stoletju, leta 1277 in 1279, kot Huntsdorf.

Naslednja vas, ki spada v širši okvir Škal, pa je Plešivec, ki ga najdemo 24. 4. 1296 pod imenom Pleswitz.

Mnogo kasneje, leta 1478, se omenja tudi zaselek Pleterje.

Zanimiva je še omemba ledinskega imena Štrž, ki ga še danes poznamo v Škalah, ki se pa omenja leta 1424 v Škalskih Cirkovcah!

petnajsto stoletje in škale

V našem pregledu škalske zgodovine smo prišli do 15. stoletja, v katerem sta se zgodila za Škale in celo dolino vsaj dva zelo pomembna dogodka.

Preden preidemo k tema dogodkoma, pa je seveda potrebno poudariti, da je dogodka v prvi polovici 15. stoletja obeležila v prvi vrsti borba med Habsburžani in Celjskimi grofi, ki se je pravzaprav končala šele s smrtjo zadnjega Celjana leta 1456. Do vojne je prišlo zaradi sporov okoli krških posesti v savinjski dolini leta 1439. V tej vojni so Celjani podrli tudi nekatere svoje gradove, ki so se jim zdeli preblizu Celja in zato nevarni. Med njimi je bil tudi grad Turn v Škalah, ki so ga razdejali leta 1439. Grad so njegovi gradniki, ki so vse do okrog leta 1510 ostali Turnski, kmalu nazaj pozidali.

Leta 1461 so prišle Škale skupaj z ostalo posestvijo gornjegrajskega samostana, ki so ga ukinili, pod novo ustanovljeno ljubljansko škofijo. Pod okriljem ljubljanske škofije je ostala škalska fara vse do jožefinskih reform, ko je leta 1786 škalska dekanija prišla pod lavantinsko škofijo.

Druga stvar, ki je doletela Škale in Šaleško dolino v 15. stoletju, pa je povsem drugačnega značaja. V tem stoletju je nekajkrat prešla na svojih pohodih Šaleško dolino turška vojska. Prvi zabeležen prehod Turkov skozi Šaleško dolino je v letu 1473, ko so se vračali iz Koroške. Ta prehod se je odvijal, glede na to, da so se Turki pojavili 2. oktobra v Celju, verjetno 30. septembra ali 1. oktobra tega leta. Turška vojska se je pomikala zelo počasi, saj se naj bi z njimi pomikalo tudi okoli 8000 ujetnikov in »brez števila živine«. (37) V vojni s Turki je tega leta padel tudi Sebastijan Ekensteiner, zadnji svojega rodu. Turki pa so se čez naše kraje pomikali verjetno še tudi na svojih pohodih v letih 1476 in 1478, ko so se obakrat ravno tako vračali

s Koroškega z bogatim plenom. Manjši vojaški pohodi so se ponavljali še v naslednjih letih, čeprav ne več s tako intenziteto. Kakšne so bile posledice teh pohodov, lahko le ugibamo. Za Šaleško dolino nimamo nobenih poročil o večji škodi, ne o kakšnih bojih na naših tleh, gotovo pa je, da se ti prehodi niso končavali brez posledic, posebej za kmete, ki so bili nezavarovani.

Turki pa niso bili edina nadloga, ki je pestila prebivalce v tem stoletju. Poročila nam govorijo o napadih kobilic v letih 1474 in 1480. 20 avgusta 1480 so v okolici Celja vse požrle (38), kmalu nato pa je v naših krajih morila še kuga. O epidemiji kuge v Šaleški dolini imamo podatke še iz leta 1580, ko o njej poroča velenjski graščak Baltazar Wagen. Na kugo opozarjata ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v svojih dopisih iz leta 1600 Wagnov naslednik Bartolomej Herič, ter škalski vikar leta 1625. Zadnji zapis o kugi pa najdemo v šoštanjski mrliški knjigi iz leta 1647, ko je zabeležena smrt zaradi kuge.

Gotovo so vse te nadloge močno zavrle razvoj Šaleške doline, ki je bil posebej v 14. stoletju zelo hiter, saj v tem stoletju dobila trške pravice tako Šoštanj, leta 1348, kot Velenje, leta 1374. Niso pa značilne za 15. stoletje le nadloge, ki so napadale prebivalstvo Šaleške doline, temveč beležimo v tem obdobju tudi relativno intenzivno gradbeno dejavnost. Na območju škalske župnije so v tem stoletju verjetno nastale cerkve v Škalskih Cirkovcah (prvič se omenja leta 1403/04), cerkev v Šentbricu, ki se sicer prvič omenja šele 1631, vendar je v osnovi poznogotska in verjetno iz istega časa kot cerkev v Škalskih Cirkovcah. Nekoliko starejša je cerkev v Plešivcu, ki je iz 14. stoletja. Verjetno iz 15. stoletja pa je tudi cerkev sv. Urha v Gaberkah, ki se prvič omenja leta 1545. Petnajsto stoletje je čas, ko na Slovenskem začnejo sistematično nastajati t.i. vaške cerkve, zato ni čudno, da je večina teh malih cerkva ravno iz tega časa. Na zidanje teh cerkva pa je brez dvoma vplivala tudi

ponavljajoča se turška nevarnost, saj so okoli njih običajno zgradili tudi taborsko obzidje, ki jim je nadomeščalo utrjeni grad.

Kljub temu pa velja seveda ugotovitev, da je bilo življenje v Šaleški dolini, tako kot v skoraj vseh slovenskih deželah, ohromljeno. Predvsem duhovni razvoj je bil počasnejši, kot bi bil drugače in slovenske dežele so v dobi, ki jo v svetu obeležujeta humanizem in renesansa, zaostale ravno zaradi stalno se ponavljajočih prehodov turške vojske bolj, kot bi sicer. Ta trend se pozna tudi v Šaleški dolini in ni naključje, da se je iz 15. stoletja, torej časa, ki ga sicer obeležujeta pozna gotika in iskanje novih izrazov v umetnosti ohranilo tako malo. V Šaleški dolini poznamo pravzaprav le dva kipa iz cerkve v Šaleku: sv. Krištofa in sv. Miklavža, ki ju lahko s precejšnjo mero gotovosti uvrstimo v 15. ali začetek 16. stoletja. V bližnji soseščini, cerkvi sv. Jošta na Kozjaku pa je iz istega časa kip sv. Jošta. (39)

šestnajsto stoletje in reformacija

V naslednjem, šestnajstem stoletju pa je dogajanje obeleževala borba med cerkvijo in luteranstvom, ki se je razširilo. V Šaleški dolini imamo prve podatke o luteranstvu že iz leta 1528, ko je vizitacijska komisija ugotovila, da so v Šaleški dolini praktično vsi graščaki pristopili k luteranski veri. Kot zagrizeni luterani se imenujejo velenjski graščak Franc Lichtenberg, graščakinja na Forhteneku Altenhau-serjeva, ki ima na svojem gradu celo luteranskega kaplana Jurija Veršeca in sili svoje ljudi k njemu hoditi k božji službi, šentiljski graščak Jurij Trebniški in šoštanjski trški sodnik Andrej Khinde. (40) V tem zapisniku se ne omenja graščakov na Turnu. Toda kasneje se turnski graščak Krištof Herič, ki je grad dobil od turnskih okoli leta 1510, omenja kot eden zagrizenih luteranov. Med leti 1576 in 1590 so bili Krištof Herič, Hans Helfenberški, Jurij in

Hektor Trebniški in Baltazar Wagen glavni podporniki gradnje luteranske cerkve v Golčah pri Žalcu. (41)

Reformacijski čas odsevajo tudi vizitacijski zapisniki. Najzanimivejša so opazanja, ki so si jih v svoje dnevnike ob vizitacijah škofij zapisovali škofje. Kot je bilo že zapisano, je škalska fara spadala pod ljubljansko škofijo. V drugi polovici 16. stoletja je bil ljubljanski škof Janez Tavčar (1580 – 1597). On je, za razliko od svojih prednikov Urbana Textorja in Konrada Glušiča, mnogo obiskoval svoje župnije in imel svojo rezidenco v Gornjem gradu in ne v Ljubljani. (42) Prva njegova vizitacija je bila že drugo leto njegovega vladikovanja in je obsegala koroške in štajerske župnije, ki so spadale pod ljubljansko škofijo. Njegovo vestnost dokazuje tudi dejstvo, da je na Štajerskem vizitiral vse župnije, razen sv. Pankracija v Grižah. Vizitacijski zapisnik je objavljen v tretjem zvezku Acta ecclesiastica Sloveniae, od koder povzemamo (v prevodu) podatke. (43)

V Škale je škof pripotoval zvečer 5. maja 1581. Na začetku vizitacijskega zapisa iz Škal pravi, da je »ponovno pregledal župno cerkev sv. Jurija«, kar nas navaja na misel, da to ni bil njegov prvi obisk. Morda gre v prvem primeru za bežen obisk ob prehodu na Koroško. V zapisniku iz Škal pravi, da je bilo na cerkvenem poslopju »marsikaj ruinoznega sedaj popravljenega. Tudi svetišče, sveta oblačila, kelihi, knjige, večna luč, baptisterij, prostor za hranjenje svete evharistije in posodica za posvečeno tekočino, vse (je) primerno urejeno in opremljeno.« Ravno tako se, po besedah škalskega župnika Mateja Glušiča, služba božja »opravlja z vso zvestobo«. Da vse le ni bilo tako idealno, pričajo pritožbe šoštanjskih tržanov, da se Glušič preveč ukvarja s trgovino in premalo skrbi za dušne zadeve.

Najobširnejši del poročila je seveda posvečen »heretikom«, oziroma dejstvu, da imajo luterani, ki se zbirajo okoli velenjskega graščaka, že »približno šest let« v svoji posesti

velenjsko cerkev, kjer se zbirajo in imajo »nekakega shizmatičnega govornika, ki biva pri gospodu Baltazarju Wagnu«, medtem ko župniku ne dovolijo opravljati redne službe božje.

Heriči so grad Turn prodali Dobrniškim okoli leta 1600, ko ga je kupil Žiga Jurij Dobrnski. (45) Da so bili tudi dobrnski privrženci luteranske vere, nam govori podatek, da se je mati Žige Jurija Dobrnškega dala septembra leta 1601 pokopati na luteranskem pokopališču v Slovenj Gradcu. Ravno tako jo je na gradu Turn pred smrtjo obhajal luteranski predikant in ni pustila škalskemu župniku, da bi prišel na grad. Sicer pa se luteranstvo po udarcu, ki ga je doživelo leta 1600, ko je ljubljanski škof Tomaž Hren rimokatoliški cerkvi pridobil cerkev Matere božje v Velenju, ki so jo posedovali od leta 1574 luterani, ni več opomoglo in je kmalu povsem zamrlo. (46)

Zanimiv in vreden omembe je tudi del zapisnika, ki opisuje razmere v škalskih filialah. S tem so mišljene cerkve: »sv. Janez pri Dobrni oziroma na Vinski gori (Vineis) in sv. Mihael v Šoštanju (in tudi sv. Egidij) (44), katere upravljajo prezbiterji Andrej Khodella in Blaž Finsterli, pa tudi Blaž Druffoukha. Po pričevanju samega župnika, ki so mu poročali vikarji, niso doslej občutili težav pri cerkvenih poslih, zakaj preprosto ljudstvo je katoliške komisije ustrezljivo sprejelo, kadar so se pojavile v teh cerkvah.« To nas seveda preseneča, saj vemo, da so v tem času beležili protestante v vseh gradovih v dolini in tudi v obeh trgih, Velenju in Šoštanju. Domnevati smemo, da sta tako Glušič, kot škof Tavčar poskušala stanje prikazati lepše, kot je bilo. Na to kaže tudi konec zapisnika, ki pravi: »... in tudi so kleriki resno obljubili poslužnost pri eliminiranju pohujšanja.« Tekst pa je tu nekoliko nejasen in ne moremo točno ugotoviti, ali je bilo mišljeno pohujšanje faranov ali samih župnikov.

Povsem v drugačnem tonu so napisani zapisniki in protokoli naslednjega ljubljanskega škofa, Tomaža Hrena. Tudi

iz njegovih povsem privatnih zapisov, še bolj pa iz uradnih zapisnikov in poročil, veje njegova izredna odločnost pri opravljanju protireformatorskih nalog. Iz protokolov razberemo, da je 9. aprila 1600 vzel v last in blagoslovil cerkev MB v Velenju. Slovesnosti ponovne posvetitve se je udeležilo več kot deset tisoč vernikov iz 25 župnij. (47) Šest let kasneje, 24. avgusta 1606 pa je tej cerkvi posvetil še dva oltarja, ker so stara odstranili ali poškodovali luterani. (48)

Grad Turn iz serije »Einst und jetzt«, upodobljen okoli leta 1864. Serijo je izdal Carl Reichert.

Naslednji velik obred, ki ga je vodil v bližini naše doline, je bila posvetitev cerkve sv. Jošta na Kumu (Kozjaku), ki je zaradi strele pogorela. Zbrala se je velika množica 13.000 vernikov in 26 duhovnikov. Prenos relikvij so združili še s posebnimi prošnjami za domovino, oblastnike (!) in še posebej za odvrnitev luteranskega krivoverstva. Procesijo pa je vodil škalski župnik Martin Ebenperger. (49) Tudi ta podatek priča o velikem pomenu, ki ga je imel škalski župnik, saj se je okoli njegovega imenovanja posebno angažiral sam Tomaž Hren. Ravno tako je M. Eben-

perger tudi nadalje imel veliko vlogo pri življenju ljubljanske škofije, o čemer priča prepiska med njim in Hrenom, ter dejstvo, da je Ebenperger vodil tudi sinodalne zборе v Gornjem gradu. (50)

Na tem mestu moramo omeniti le še eno dejavnost, ki je razvidna iz poročil T. Hrena. Med leti 1611 in 1613 je namreč uspešno vodil bitko z oglejskim patriarhom, zaradi njegovih (patriarhovih) pretenzij na cerkev sv. Martina v Škalah. Oglej je namreč hotel na osnovi dejstva, da je bila leta 1261 šmartinska cerkev že samostojna, doseči da naj ne bi bila skupaj z ostalo škalsko župnijo dodeljena gornjegrajskemu samostanu in kasneje ljubljanski škofiji. V tej nameri pa ni uspel, saj je leta 1608 ob vizitaciji v Celju potrdil graški nuncij Salvago, da spada tudi šmartinska župnija v ljubljansko škofijo. (51)

Za kraje, kjer so večjo veljavo dobili luterani, je dostikrat značilno, da so zaradi svojega protestantskega ikonoklazma uničevali stare oltarne podobe. Toda tega ne smemo posploševati. To je značilno predvsem za kraje, ki so bili pod vplivom kalvinizma, medtem ko v Sloveniji teh primerov skoraj ne srečamo. Luterani sicer niso naročali novih oltarjev, stare pa so običajno pustili pri miru. V Šaleški dolini je bila edina cerkev, ki je bila pod nadzorom luteranov, tista v trgu Velenje. In res lahko najdemo pritožbe škalskega župnika, da se protestanti za cerkveno opravo ne brigajo in da je zato veliko uničene ali poškodovane. (Zaradi poškodb so morali zamenjati dva oltarja, kot je bilo omenjeno že zgoraj). A tudi predstavniki uradne cerkve so se pokazali v kaj čudni luči, saj so, ko so velenjsko cerkev dobili nazaj, dali izkopati iz cerkve ostanke žene protestantskega vikarja, ki je bila pokopana v zakristiji in so jih zakopali v neposvečeni zemlji, kar je bil v teh časih skoraj nepojmljiv greh.

V Šaleški dolini sta ohranjena tudi dva pomembna majhna spomenika, nagrobna kamna, ki predstavljata izredno le-

pa primera z renesančnim slogom navdahnjenega ustvarjanja: nagrobnik Hansa Wagna Wagensberškega iz leta 1553 in nagrobnik Ursule Rosine Rambschislin iz leta 1626. Prvi je bil prej vzidan v cerkvi sv. Jurija v Škalah, zdaj pa je vzidan na zunanjem zidu cerkve MB v Velenju, drugi pa je vzidan na cerkvici sv. Andreja v Šaleku. Potrebno pa je tudi poudariti, da je bil ravno obravnavani čas tisto obdobje, ko je bila moč fevdalcev v Šaleški dolini največja, saj so se angažirali ne le pri vprašanju vere, temveč je bil šentiljski graščak tudi svetnik deželnega kneza, družina Sauer, ki se ravno konec 16. stoletja preseli v Šaleško dolino je bila ena najbogatejših fevdalnih rodbin na Spodnjem Štajerskem. Iz tega časa datirajo tudi velike predelave na gradovih Šaleške doline.

kmečki upor v šaleški dolini

Šestnajsto stoletje je v slovenski zgodovini znano kot stoletje kmečkih uporov. Čeprav sta oba velika kmečka upora, leta 1515 in leta 1572/73 Šaleško dolino obšla, imamo iz kasnejšega obdobja več poročil o nezadovoljstvu kmetov v Šoštanju (kjer so se pritoževali tudi tržani), Velenju, pritoževali pa so se tudi zaradi škalskega župnika Mateja Glušiča (1574 – 1604), ki da se preveč posveča trgovini in vse premalo dušnemu delu. Te pritožbe so se začele že takoj po njegovem prihodu v Škale, leta 1575. Pritožbe kmetov in tržanov trga Šoštanj srečamo še večkrat, vse do izbruha nezadovoljstva v zadnjem velikem kmečkem uporu na Slovenskem, leta 1635. Nasploh je Šoštanj eden od krajev, kjer so v obdobju med tako imenovanim hrvaško – slovenskim kmečkim uporom in uporom leta 1635 pritožbe najbolj pogoste. (52)

Škalski grad je okrog leta 1600 zamenjal lastnika. Kot smo že zgoraj omenili, ga je verjetno tega leta kupil od Heričev, ki so kot luterani morali zapustiti Štajersko, Žiga Jurij

Dobrnski. Pa tudi v lasti te družine grad ni ostal dolgo. Leta 1615 ga je kupil Volk Niklas baron pl. Windischgrätz, 1622 pa ga je novi lastnik Franc Welzer prodal Frideriku Gabelkhovnu. V dobrih dvajsetih letih je torej škalski Turn zamenjal štiri lastnike. (53) Za položaj škalskih podložnikov je značilno, da so bili relativno bogati, saj v Škalah prevladujejo cele kmetije, kmete po bogati še prevoznništvo, obrt in vinogradništvo. Zato je razumljivo, da so na obdavčenje služinčadi pri glavarini leta 1632 tako ostro reagirali. Že pred izbruhom upora leta 1635 je prišlo do manjših primerov neposlušnosti v neposredni bližini Škal. Leta 1632 tako beležimo upiranje podložnikov zaradi pretežke tlake, prevelikih mer in nasilja v Šentilju proti župniku Juriju Severu.

Ko je v začetku aprila 1635 izbruhnil upor, so se mu že zelo zgodaj pridružili tudi kmetje iz Šaleške doline. Najbolj aktivni so bili šoštanjski podložniki, ki so že 30. aprila zavzeli šoštanjski grad (verjetno mestni grad). Po tem so se v trgu zbrali kmetje gosposčin Šoštanj, Limbar in šoštanjski tržani. Zanimivo je, da ni bilo škalskih kmetov. Čeprav se, kot smo videli na začetku, škalski in tudi velenjski podložni kmetje upora niso množično udeležili, so 7. maja uporniki razrušili poslopje grajske gospe Sauer (lastniki Velenja, Limbarja v Pesju in Šoštanja) in oplenili župnišče župnika Andreja Pirotarja (1626 – 1645), grad Turn pa je skupaj z gradom Helfenberg plemkinja Gabelkhoven prepuстила upornim kmetom, ki so ga oplenili, ne pa razrušili. Uporni kmetje so v tem uporu zavzeli vse gradove v Šaleški dolini z izjemo Velenja, kjer so bili odbiti in Šaleka, ki ga niso napadli, ker jim je njegov lastnik Erazem Raumshüssl ponudil pomoč.

Upora pa je bilo kmalu konec. V Šaleški dolini beležimo enega redkih spopadov med upornimi kmeti in krajišniki, ki so jih poklicali na pomoč. V tem spopadu, ki je bil 23. maja, je padlo 31 kmetov, 23 pa jih je bilo ujetih.

Med obsojenimi kmeti, ki so jih obsodili po koncu upora na sodišču v Celju, najdemo tudi dva škalska podložnika: Blaž Vahtar, star 30 let, ki je moral na galejo na morje ali na utrjevanje turške meje na Rabi, ter Primož Vaga, star 26 let, obsojen na enako kazen.

Na odmev upora pa naletimo še leta 1672 v ohranjeni podložniški prisegi škalskemu župniku, da se ne bodo upirali in vnaprej ostali podložni svojemu gospodu. (54)

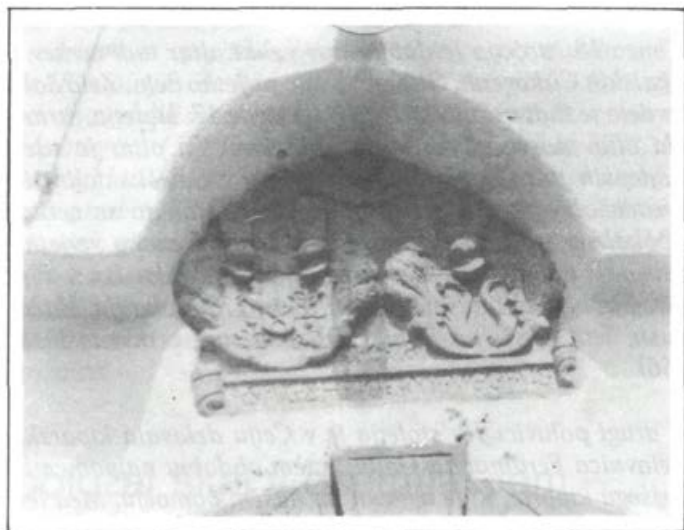
razvoj škals v sedemnajstem stoletju

Sicer pa je čas druge polovice 17. stoletja in celo 18. stoletje, čas, ki ga je Šaleška dolina preživela relativno mirno in beležimo kontinuiran, čeprav z današnjimi očmi merjeno, počasen razvoj. To relativno mirnost izpričuje tudi veliko število prezidav in izboljšav, ki so bile ravno v tem obdobju izvršene na cerkvah in gradovih.

V našem pregledu se bomo omejili samo na področje škalske župnije.

Grad Turn daje danes izgled zgodnje baročnega gradu in res je svojo današnjo podobo dobil na začetku 18. stoletja. V tem času so med ostalim zasuli zunanji grajski jarek, leseni dvizni most pa so zamenjali z zidanim. Iz tega obdobja je tudi portal gradu, ki ga datirata dve letnici vklešani v njem. Prva je na sklepnem kamnu, kjer lahko preberemo letnico 1713 in monogram ASA (verjetno monogram dedičev Adama Seifrida pl. Gabelkhovena). Nastanek portala pa nam verjetno točno datira heraldičen relief z letnico 1678 in inicialkami: A S F V G Z H T G A M F V G G F V G (Adam Seifrid Freiherr von Gabelkoven zum Helfenberg, Thurn und Gutenhard. V nadaljevanju začetnice solastnikov, morda Anna Maria Freiin von Gabelkho-

ven itd.) (55) Velika dela na gradu konec 17. stoletja izpričuje tudi še ohranjeni vhodni (danes zazidani) portal v bivšo grajsko kapelo, na koncu obokanega hodnika v prvem nadstropju gradu z letnico 1698. Ohranjenih pa je v notranjosti gradu še več zanimivih baročnih detajlov, ki jih lahko ravno tako datiramo v isto obdobje.

Grb rodbine Gabelkhofen nad portalom gradu Turn

Na gradu po tem času ni bilo več večjih prezidav, temveč so se omejili le na manjše korekture arhitekturnih členov.

Enako sliko velikih gradbenih posegov dobimo tudi ob pregledu cerkva, ki so spadale pod škalsko župnijo. Na prehodu iz 17. v 18. stoletje je bila obokana in tudi sicer barokizirana cerkev sv. Miklavža v Plešivcu. To nam dokazuje štukiran listni pas, ki krasi vse oboke po robovih sošvodnic in kaže na čas cca. 1700. Iz leta 1748 je tudi veliki oltar v tej cerkvi, ki predstavlja dobro baročno delo. Iz tretje četrtine 18. stoletja sta tudi stranska oltarja, ki sta nekoliko manj kvalitetna. V cerkvi je krstilnik, ki ga

je cerkev dobila okoli leta 1787, ko je za nekaj let postala lokalija.

V isti čas lahko datiramo tudi veliki oltar cerkve v Šentbricu, ter plastiki na stranskih dveh oltarjih, ki sta baročni in starejši od samih oltarjev. Slednja sta ljudsko delo iz konca 19. stoletja.

Konec 18. stoletja je dobila nov veliki oltar tudi cerkev v Škalskih Cirkovcah. Oltar je za oko prijetno delo. Zelo dobro delo je tudi nekoliko starejši, iz srede 17. stoletja, stranski oltar posvečen Gregorju Velikemu. Ta oltar je eden najlepših primerkov »zlatih oltarjev« v Šaleški dolini in vreden ohranitve. V drugi polovici 18. stoletja so cerkev obokali in preobokali prezbiterij. V tem času so verjetno prizidali tudi zvonik in zakristijo. Ravno tako kot v Plešivcu je bila tudi tu med leti 1787 in 1790 lokalija. V tem času, leta 1787, pa je bila zgrajena tudi cerkvena hiša. (56)

V drugi polovici 18. stoletja je v Celju delovala kiparska delavnica Ferdinanda Galla, v tem obdobju najpomembnejšega kiparja, ki je deloval na našem območju. Med leti 1750 – 1760 je F. Gallo napravil oltar sv. Jerneja v p.c. MB v Velenju, leta 1757 oltar v južni kapeli v cerkvi v Družmirju, ki je bil eno njegovih najkvalitetnejših del, ter veliki in oba stranska oltarja v Šentilju. Med leti 1760 in 1779 je naredil glavni in Jedrtin oltar v cerkvi v Bevčah, ter okoli leta 1767 Erazmov oltar v Šaleku. (57) Gotovo pa je, da je napravil tudi oltarja za stranski kapeli v cerkvi v Škalah. Ta bogata gradbena dejavnost, ki je intenzivno, kot smo videli, vključila tudi delavnico Ferdinanda Galla, ter tudi slikarsko delavnico Janeza Andreja Straussa iz Slovenj Gradca (oltarne podobe v Šaleku in Škalah) priča o gospodarski trdnosti in relativnemu blagostanju doline.

Namenoma smo v pregledu izpustili cerkev sv. Jurija v Škalah, ki jo nameravamo predstaviti nekoliko podrobneje.

Stavba je bila v osnovi gotška, saj za to priča poznogotsko okno, ki se je ob rušenju prikazalo v vzhodni steni prezbitorija. Ali pa so bili v njej tudi starejši temelji, ki bi jih upravičeno pričakovali, žal ne moremo več preverjati. Ta prvotna cerkev je imela zvonik postavljen nad vhod. Leta 1641 je imela cerkev pet oltarjev, od katerih pa je bil oltar sv. Ane prenešen v cerkev v Velenju (MB), oltar sv. Doroteje pa zelo poškodovan in zato demoliran. Največjo predelavo in svoj zadnji izgled pa je cerkev dobila v 17. in 18. stoletju. Že leta 1607 (1. maja) so podrli star zvonik in zgradili novega, ki se je naslanjal na južno steno prezbitorija. (58) Cerkev pa so barokizirali leta 1722, ko so prizidali obe stranski kapeli, obokali ladjo in preobokali prezbitorij. (59) V tako predelani cerkvi je bilo pet oltarjev, glavni posvečen sv. Juriju, stranska sta bila Marijin na desni strani ladje in Srca jesusovega na levi strani, ter dva oltarja v obeh kapelah, desno Jožefov in levo Roženvenčni oltar. Leta 1793 je bila dodana tudi nova prižnica.

položaj škol v osemnajstem stoletju

V 18. stoletju so pod vplivom reformatorskih teženj Marije Terezije in Jožefa II. izvedli v avstrijski monarhiji tudi prvo štetje. Rezultati dobljeni s tem štetjem so zelo zani-

mivi, čeprav je njihova točnost vprašljiva. Prvo štetje je bilo izvedeno leta 1754 zaradi potreb davčnih in socialnih reform. Drugo štetje, za katerega imamo podatke pa je bilo leta 1770, ko je bilo opravljeno štetje za potrebe vojaške konskripcije.

Štetje leta 1754 (60) so izvedli župniki po svojih župnijah. Podatke imamo samo za tisti del sedanje občine Velenje,

ki je spadal pod ljubljansko škofijo in torej ne vključuje župnije Šmartno ob Paki. Zajete pa so župnije Šoštanj (sv. Mihael), ki je obsegala kraje Družmirje, Lokovica, Ravne, Skorno, Sv. Florijan, Sv. Vid, Šoštanj, Topolšica in Zavodnje; Šentilj pri Velenju s kraji Laze, Ložnica, Studenec in Zgornja Ponikva; Šentjanž na Vinski gori (na Peči) s kraji Črnova, Lipje, Prelska, Sv. Janž; Sv. Martin pri Šaleku, ki je obsegal kraje Paka, Šalek, Šmartinske Cirkovce; ter župnijo Škale s kraji Bevče, Kavče, Plešivec, Podkraj, Šentbric, Škale in Velenje. Verjetno ista področja pa je zajelo tudi štetje leta 1770, ki je bilo narejeno za potrebe nabora, za osnovo nabornega okraja pa so vzeli meje starih predjožefinskih župnij. Obe štetji sta dali naslednje rezultate:

Župnija	1754	1770	1822
Šoštanj	2466	655	
Šentilj	1009	1109	
Šentjanž	765	1006	
Šmartno	502	516	
Škale	1824	1811	1369
Skupaj	6566	5097	

Takoj se postavi vprašanje točnosti teh podatkov. Ne vemo, na kak način so štelili ljudi, ki so se v dolini zadrževali le začasno, ravno tako ne vemo, kako so upoštevali tiste, ki so bili začasno odsotni. Prav tako ne vemo, kako je štetje potekalo. Ali je župnik hodil od hiše do hiše, ali je le pozval ljudi, naj pridejo v cerkev in tam naredil popis. Na splošno moremo reči, da se dobljeni podatki ujemajo s tistimi, ki so jih dobili leta 1822, in da so očitno opravili župniki svoje delo zelo vestno. Vidimo pa lahko vsaj dve očitni napaki. Podatek za število prebivalcev v župniji Šoštanj je za leto 1770 očitno prenizek in je gotovo točnejši podatek iz leta 1754. Ravno tako je tudi porast prebivalcev v župniji Šentjanž prevelik, vendar tu težko trdimo, kateri podatek je točnejši.

Informativno je dodan za Škale tudi podatek iz štetja leta 1822. To štetje je zajemalo drugačne okoliše kot prvi dve, zato teh podatkov ne moremo povsem primerjati. Če bi številki 1369 prišteli še kraja Velenje in Bevče, pa bi dobili število okoli 1800 prebivalcev, kar bi odgovarjalo podatkom iz let 1754 in 1770.

Za poznavanje Šaleške doline je zanimivejša tabela, ki zajema prebivalstvo po družbenem položaju. Ravno pri tem popisovanju je prihajalo do največjih nedoslednosti, saj popisovalcem niso bila dana točna navodila, na kakšen način naj razvrščajo prebivalstvo. Rezultati se zato dostikrat povsem razlikujejo od pričakovanih, kljub temu pa podatki dajejo neko splošno sliko, ki je brez dvoma točna.

Prebivalstvo po skupinah v absolutnih številkah (štetje leta 1754):

<i>Župnije in vikariati</i>	<i>Kmetje</i>	<i>Kajzarji</i>	<i>Gostači</i>	<i>Posli</i>	<i>Ostali</i>	<i>Skup.</i>
<i>Šoštanj</i>	<i>1126</i>	<i>212</i>	<i>428</i>	<i>410</i>	<i>290</i>	<i>2466</i>
<i>Šentilj</i>	<i>546</i>	<i>249</i>	<i>58</i>	<i>145</i>	<i>11</i>	<i>1009</i>
<i>Šentjanž</i>	<i>331</i>	<i>241</i>	<i>103</i>	<i>88</i>	<i>2</i>	<i>765</i>
<i>Sv. Martin</i>	<i>229</i>	<i>99</i>	<i>73</i>	<i>88</i>	<i>13</i>	<i>502</i>
<i>Škale</i>	<i>845</i>	<i>376</i>	<i>262</i>	<i>270</i>	<i>71</i>	<i>1824</i>
<i>Skupaj</i>	<i>3077</i>	<i>1177</i>	<i>924</i>	<i>1001</i>	<i>387</i>	<i>6566</i>

Ker zaradi pomanjkanja časa ni bilo mogoče podatke precizirati, ne moremo dati natančnejše analize podatkov za škalsko faro. Opozoriti pa moramo na 7 rudarjev, ki jih beleži štetje leta 1754 v Škalskih Cirkovcah. Za kakšne vrste rudnik gre v tem primeru, iz podatkov ni mogoče razbrati. Najverjetneje pa bo postaviti te rudarje v zvezo z eksploatiranjem železove rude, ki so jo odkrili v Škalah po dosedaj znanih podatkih leta 1780 v Škalah. Pri tej najdbi gre za tako imenovano ikrasto rudo. Železo so odkrili in izkoriščali tudi v Šentbricu, v prvi polovici 19. sto-

letja pa poznamo tudi v Velenju osem do štirinajst rudarjev, ki so eksploatirali železovo rudo za potrebe mislinjske industrije, ki je bila v lasti Žiga Zoisa. Če se bo izkazalo, da gre v resnici za tovrstno povezavo, bomo morali postaviti datum začetka izkoriščanja železove rude še nekoliko nazaj v zgodovino in vključiti poleg rudnikov v Paki in v Šaleku, ki sta delovala v 19. stoletju, tudi rudnik v Škalskih Cirkovcah. (61)

Náš pregled starejše zgodovine Škal bomo končali še z omembo dveh, le navidez, obrobnihih dejstev.

V oči nam namreč pade dejstvo, da najdemo v konzistoriju ljubljanske škofije leta 1773 in 1774 Nikolaja J. Kraškoviča, komisarja v Starem trgu pri Slovenj Gradcu, ki je bil pred tem v letih 1732 do 1742 vikar in komisar v Škalah in Janeza Jurija Kraškoviča, doktorja teologije, vikarja in komisarja v Škalah v letih 1750 in 1785, torej ravno v času, ko je bil tudi član škofijskega konzistorija. (62) Pomen tega dejstva je jasnejši, če vemo, da je bil škof Janez Karel Herberstein tisti, ki je v popolnosti afirmiral janzenizem kot prevladujočo teološko smer v ljubljanski škofiji. Vloga janzenistov pri kulturnem dvigu slovenščine in slovenstva je ogromna, saj ravno pod vplivom Herbersteina nastajajo po reformaciji skoraj na novo temeljna dela za slovenski jezik: slovnica, pravopis itd. Da je škalsko župnijo zasedal doktor teologije in pomemben škofov sodelavec, pa nam ponovno potrjuje prepričanje, da je bil pomen Šaleške doline za ljubljansko škofijo zelo velik.

Že leta 1788 zajame velika cerkvena reforma tudi ljubljansko škofijo. V tem letu je prišlo do nove razmejitve med škofijami. Tako škalska dekanija pride pod lavantinsko škofijo. Pod lavantinsko škofijo ni škalska dekanija nikoli imela takega pomena, kot ga je imela še pod ljubljanskimi škofi, tako da je bila v 19. stoletju že skoraj kazenska župnija, kamor so na primer kazensko predstavili tudi Antona Aškerca.

Naš pregled končajmo z ugotovitvijo, da so Škale, ki so imele skozi celo obdobje srednjega veka vodilno vlogo v dolini, začele to vlogo na prehodu v novo dobo izgubljati in so v 18. stoletju že morale povsem prepustiti vodilno vlogo Šoštanju. Tu so se obrtne delavnice že začele spreminjati v male tovarne, medtem ko so Škale ostale izrazito kmetski predel, ki je še naprej mirno živel svoje ustaljeno življenje brez velikih pretresov.

Ponovimo lahko besede škalcana Stanka Lipnika, »da se v preteklosti v Škalah ni zgodilo nič neuglednega, zaradi česar bi se morali Škalčani zatajevati« in lahko le dodamo, da so dejstva ravno nasprotna, Škale imajo bogato in ponosno zgodovino, na katero so lahko vsi Škalčani ponosni!

Opombe:

- 1. Jože Hudales, Kakšno je bilo Velenje v rimskih časih?, Šaleški razgledi 2, Titovo Velenje 1989*
- 2. Jaroslav Šašel, Upellae – Vitanje? ZČ 1954*
- 3. Jože Hudales, n.d., str. 12*
- 4. Za informacijo se zahvaljujem J. Jelenu iz Šentbrice*
- 5. Slavko Ciglencečki, Hohenbestiftungen aus der Zeit von 3. bis 6. Jahrhundert in ostalpenraum, SAZU Ljubljana 1987, str. 36*
- 6. Pavel Blaznik, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, A–M, SAZU 1986; N–Ž SAZU 1988*
- 7. Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, Celje 1971, str. 116*
- 8. Janez Höfler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Razprave FF 1986, glej še oceno tega dela: Jože Curk, CZN, št. 2/1988 in odgovor na oceno: J. Höfler, CZN, št. 1/89*
- 9. Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Ljubljana 1955, str. 265*
- 10. Jože Curk, glej op. ((8)), str. 332*
- 11. Ignaz Orožen, Das Bisthum und die diözese Lavant, V Theil, Das Dekanat Schallthal, Graz 1884, str. 3*
- 12. J. Höfler, n.d., str. 51*
- 13. J. Curk, glej op. ((8)), str. 333*
- 14. Pavel Blaznik, Historična topografija (odgovarjajoča gesla)*
- 15. Jakob Richter, O inkorporacijah, ČZN 1971, str. 77*

16. Bogo Grafenauer, *Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku*, v: *Redovništvo na Slovenskem I., Teološka fakulteta, Ljubljana 1984*
17. J. Richter, n.d., str. 76
18. P. Blaznik, *Historična topografija... I*, str. 443
19. Jože Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti*, CZ 1965, str. 261
20. I. Orožen, n.d., str. 15; Jože Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234 – 1786, Kostanjevica na Krki 1987*, str. 23
21. J. Mlinarič, n.d., str. 23
22. Gerhard Pferschy, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV/1*, Wien 1960, št. 564, str. 338 – 339
23. J. Mlinarič, n.d., str. 23
24. I. Orožen, n.d., str. 33
25. I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, str. 68; Ivan Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1982, str. 540
26. P. Blaznik, n.d., str. 531
27. Ivan Stopar, n.d., str. 540 ss
28. I. Orožen, *Das Dekanat...*, str. 64 ss
29. IBID, str. 65
30. IBID, str. 397
31. Jože Curk, *Sakralni spomeniki na območju občine Velenje*, Celje 1967, str. 39; Marijan Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, str. 325 ss
32. Marijan Zadnikar, n.d., str. 495 ss
33. I. Stopar, n.d., str. 542
34. P. Blaznik, n.d., seznam kratic, str. 17 ss
35. I. Orožen, *Das Dekanat...*, str. 59, 60
36. IBID, str. 103 ss
37. IBID, str. 37; Ivan Lapajne, *Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev*, Ljubljana 1884, str. 118, 119
38. Janko Orožen, n.d., str. 591
39. Emilijan Cevc, *Poznogotska plastika na Slovenskem*, SM 1970, str. 68 in 269 ss
40. I. Orožen, n.d., str. 26 ss
41. IBID, str. 30
42. Slovenski biografski leksikon, 12. zvezek, Ljubljana 1980 str. 41;43
43. France Martin Dolinar, *Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji*, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae 3*, Ljubljana 1981, str. 47–81. Za škalsko dekanijo pridejo v poštev predvsem strani 58–59
44. Tekst v oklepaju je zapisan na robu dokumenta z drugo roko.
45. I. Stopar, *Gradovi...*, n.d., str. 541
46. Tone Ravnikar, *Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline*, v: *Šaleški razgledi 2*, T. Velenje 1989, str. 27 ss

47. Metod Benedik, *Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol I.*, 36–128, za leta 1599 – 1605, v: AES 6, Ljubljana 1984, str. 14 in 31
48. Metod Benedik, *Iz protokolov ljubljanskih škofov, Protokol I.*, 128–53, za leta 1606 – 1611, v: AES 10, Ljubljana 1988, str. 17 in 39
49. IBID, str. 20 in 99
50. I. Orožen, *Das Dekanat...*, str. 74 ss
51. AES 10, str. 29 in 152
52. Podatke o predupornem času in o uporabi iz leta 1635 povzemam po: Jože Koropec, *Mi smo tu*, Maribor 1985
53. I. Stopar, n.d., str. 541
54. Zgodovinski arhiv Celje, f. Dekanija Škale, o. 1
55. I. Stopar, n.d., str. 541 ss
56. J. Curk, *Sakralni spomeniki...*; glej tudi I. Orožen, *Das Dekanat...*
57. Sergej Vrišer, *Ferdinand Gallo – baročni kipar Celja*, CZ 1960, str. 305 ss
58. I. Orožen, n.d., str. 38 ss
59. J. Curk, n.d., str. 28
60. Podatke povzemam po: Vlado Valenčič, *Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati*, ZČ 16/1962 in V. Valenčič, *Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754*, ZČ 17/1963
61. Ivan Mohorič, *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem I.*, založba Obzorja 1978
62. Herberstein Karel Janez, *SBL, Ljubljana 1925*, str. 303 ss